

ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ*

Κύριε Πρύτανη, κυρίες και κύριοι «πρυτάνεις του πνεύματος» –αν επιτρέπεται μια τέτοια προσαγόρευση σε πανεπιστημιακούς– αγαπητοί φίλοι, και αγαπητοί μου προπάντων συμφοιτητές,

Μην σας ξενίζει αυτό, γιατί κι εγώ θεωρώ τον εαυτό μου φοιτητή, που δίνει κατά κάποιο τρόπο τις εξετάσεις του και θητεύει στη ζωή προσπαθώντας να μάθει γράμματα και τέχνες. Μπορεί να σπούδασα Φιλολογία, ωστόσο πρέπει εντίμως να ομολογήσω πως είμαι και σ' αυτό ένας δόκιμος, τελώ υπό δοκιμασία και δεν γνωρίζω ακόμη την ουσία του λόγου. Θυμάμαι πολύ ζωντανά τον αείμνηστο καθηγητή μας στη Φιλοσοφία Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, όταν με τ' άσπρα του και κείνος μαλλιά μάς ανέλυε τον Φάουστ του Γκαίτε, σε δική του μάλιστα μετάφραση, που άρχιζε ως εξής: «Εσπούδασα, ναι, αχ, φιλοσοφία, νομική και ιατρική, και δυστυχώς και θεολογία!». Η διαρκής φοίτηση του Φάουστ στη γνώση και τη φύση των πραγμάτων, παρά τη γνωστική της πολυφαρμακία, δεν του γέμιζε την ψυχή, αφού ακόμη και η θεολογία δεν μπορούσε, αλίμονο, να πληρώσει το φαουστικό του κενό. Ας μην υπεισεέλθουμε στο πώς και το γιατί εκείνης της αποτυχίας, που ώθησε τελικά τον Φάουστ να πουλήσει την ψυχή του στον διάβολο. Το αντάλλαγμα ήταν βαρύ, αλλά ο Φάουστ έτσι κι αλλιώς έτρεφε μέσα του και τον δικό του διάβολο, ένα πάθος, μια δίψα για ιδιωτική, απόλυτα δικιά του ικανοποίηση.

Σε τούτο ακριβώς υπάρχει μια αντίθεση μεταξύ της εγκόσμιας επιστήμης, αυτού δηλαδή που μπορεί να ενταχθεί ατομικά στη θύραθεν παιδεία, και του άλλου που υπερβαίνει το λογοκρατικό της πλαίσιο, καθώς ανήκει στη σφαίρα του υπέρλογου, όπου χωρεί και το άρρητο. Ο Μέγας Βασίλειος προσδιορίζει τη διαφορά με την εξής προς εαυτόν εντολή: «Μηδέ βλέπων τά ἄνω μόνον, ἀλλά καί περαιτέρω διαβαίνειν, καί εἰς βάθος ἔτι χωρεῖν ἐκ βάθους, ἄβυσσον ἀβύσσῳ προσκαλούμενος, καί φωτί φῶς εὐρίσκων, μέχρις ἂν φθάσω πρὸς τό ἀκρότατον». Το ακρότατον είναι βέβαια η ουράνια μέθεξι, η απεριγραπτή χάρις που δεν εξηγείται ούτε συλλαμβάνεται λογικά. Προϋπόθεση μιας τέτοιας χάριτος είναι και η κάθοδος εν τοις κατωτάτοις της γης, εκεί όπου ο άνθρωπος εγκαλεί την άβυσσο με της δικής του ψυχής το αβυσσαλέο – πλην όμως όχι περιπελεγμένο και δαιμονικά βασανιζόμενο, ωσάν του Φάουστ–βάθος. Και τούτο γίνεται εις αναζήτηση του φωτός, που μπορεί να αναβλύξει και από

εκεί, από το σκότος· γιατί το φως είναι μέσα στον πεινώντα και διψώντα τον «ήλιον της δικαιοσύνης»· της δικαιοσύνης, που καθίσταται σύμφυτη με την ψυχή· την ψυχή που θροφίζεται από το Φως, καθώς πορεύεται προς την εσχατία του νοήματος μιας άλλης πραγματικότητας. Ακόμη και από εδώ, επαληθεύεται ο λόγος του Σεφέρη για τους ήρωες, που «προχωρούν στα σκοτεινά». Νόμος και κανόνας, η οδός η άνω και η κάτω να είναι πάντα η αυτή. Όποιος ανέρχεται, θα πρέπει και να κατέλθει, αποτελώντας με τον τρόπο του μια κατακόρυφη συνισταμένη, που ενώνει τα εδώ με τα πέραν.

Αυτός ο δυισμός, ανάμεσα στο ορατό και το αόρατο, αποδεικνύει συχνότατα την πρακτική αδυναμία της εμπειρικής μας λογικής. Εκείνο που δεν βλέπουμε, προσδιορίζει και τον βαθμό ικανότητας για πνευματική διάκριση, συνεπώς και δυσκολία διάρασης. Το ανίδωτο είναι μια δυνατότητα του Υπάρχειν, αλλ' όχι για τα μάτια που αδυνατούν αυτά τα ίδια να υπάρξουν. Εδώ το σχήμα είναι οξύμωρο, και μπορούμε να το πούμε και ποιητικά: Πίσω απ' όλο τούτο το αόρατο πανί, ποιος κόσμος ορατός θα υπάρξει;

Θαρρώ πως το πρόβλημα εστιάζεται περισσότερο στην αδυναμία μας να δούμε κατ' αρχάς το αόρατο πανί, και τ' άλλα, φυσικά, θα ακολουθήσουν. Άλλωστε και το απόφθεγμα «νους ορά και νους ακούει», θεωρεί δεδομένο ότι ο στοχασμός είναι εκείνος που παρέχει στις εικόνες υπόσταση. Χωρίς λογισμό (και χωρίς όνειρο, αν θέλουμε να ακολουθήσουμε σολωμική συνταγή) δεν υπάρχει εμπνοή. Η Σκέψη – αυτή κάνει τα πράγματα να κινούνται, αυτή ενεργοποιεί και κατατάσσει εκείνο που τα μάτια μεταφέρουν στον εγκεφαλικό μας υπολογιστή.

Τα μάτια είναι το εργαλείο, το επιδιασκόπιο του μυαλού. Να το πω διαφορετικά: οι λέξεις υπάρχουν, αλλά ο ποιητής είναι η συνείδηση της λέξης – της κάθε λέξης εννοώ, που εξαρτά τη ζωή της από το δικό του πνεύμα. Η πυρηνική διάσπαση της λέξης δεν μπορεί να προκύψει, εάν ο ποιητής δεν διαθέτει αντίστοιχη πυρηνική ψυχή. Το ίδιο ισχύει και για κάθε τομέα, παιδευτικό, πολιτικό, οικονομικό ή ό,τι άλλο σχετίζεται με την έννοια του πολίτη ως μέλους της συλλογικής ευφύιας μιας οργανωμένης πολιτείας. Ας θυμηθούμε την αρχαία Αθήνα και την κλασική εκείνη πρόσκληση: «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» Το «ἀγορεύειν» σήμαινε: «μίλα στην Αγορά και ανάλαβε τις ευθύνες σου· γίνου πολίτης».

Και από το ρήμα, στο ουσιαστικό, στην «ευθύνη». Η λέξη παράγεται από το «εὐθύνω», που αρχικά σήμαινε κυβερνώ, κατευθύνω. Έλεγχος και οδήγηση προς την ορθή κατεύθυνση σχετίζονταν με την ευθύνη, πράγμα που φανερώνει πόσο οι ίδιες οι λέξεις συγκροτούσαν τον πολίτη ως οντότητα και τον κρατούσαν στο ύψος του. Η Εκκλησία του Δήμου δεν ήταν απλώς συνάθροιση λαού, αλλά ένα πλαίσιο για την έκφραση της ανθρώπινης μοναδικότητας, τη θεσμική θεμελίωση του διαλόγου. Ήταν η μετάβαση από την κραυγή στο λόγο, και ο λόγος πάλι δεν υπήρχε χωρίς τον αντίλογο και τη δημοκρατική στιχομυθία.

Το πιο σημαντικό είναι ότι η στερεομετρική ελληνική γλώσσα προσέδινε στις αφηρημένες έννοιες σωματική υπόσταση, κλασική διαύγεια και καθαρότητα, μια διαφάνεια που πατούσε στη γη. Η σύνταξη του λόγου είχε να κάνει με το σύνταγμα της ψυχής, και για τούτο η γλώσσα μεταμόρφωνε τον πολίτη με τη δικιά της δυναμική. Τα αρχαία ελληνικά φαίνεται πως έχουν θεραπευτικό χαρακτήρα, βελονίζουν το πνεύμα, διεγείρουν και οξύνουν. Οι λέξεις σ' αυτά είναι πράγματα ζωντανά, που ανταποκρίνονται σε μια εξωτερική και εσωτερική αισθητική. Εκλεπτύνουν τη διάκριση, μας αξιώνουν να βλέπουμε τις «μεγάλες ουσίες» που πάλλονται μέσα τους. Συγκρίνετε ανάμεσα σε λέξεις, όπως πύλη και πόρτα, οδός και δρόμος, πυρ και φωτιά, οφθαλμός και μάτι, οίνος και κρασί, άρτος και ψωμί, υετός και βροχή, έαρ και άνοιξη. Και μόνο η αναφορά των αρχαίων λέξεων, είναι μια φιλοκαλία του πνεύματος, φωνή λεπτής αύρας, που αντιδονεί, θα έλεγες, στοιχεία υπερκόσμιας ενέργειας.

Ας στοχαστούμε τώρα και σε τι μας χρησιμεύει το Σύμπαν: «Πού βρίσκουν πρακτική εφαρμογή ένα εκατομμύριο γαλαξίες;» ρωτούσε κάποιος συγγραφέας. Ίσως η ερώτηση θα έπρεπε, καλύτερα να τεθεί ως εξής: «Πόσα εκατομμύρια γαλαξίες είμαστε εμείς; Τι άπειρο κόσμο κλείνει ο καθένας μέσα του;» Οι κοσμολόγοι λεν πως κάθε άτομο, αποτελεί μικρογραφία και έκφραση του Σύμπαντος. Ίσως αυτό να σημαίνει ότι η απευθείας σύνδεσή μας με τον άπειρο χώρο και τον άπειρο χρόνο – στην αστροφυσική τους διάσταση– χαρακτηρίζει την ίδια τη φύση μας. Σχετίζεται δηλαδή με την δυνατότητά μας για ενσωμάτωση στο υπερουράνιο, και σύλληψη της ανθρώπινης μας ιδιότητας – φυσικά με τον λόγο του πνεύματος, που μας δίνει τη χάρη να υπερβαίνουμε το σαρκίον.

Εδώ δεν μιλάμε για την ενότητα των εγκόσμιων συστημάτων, που αφορούν, λόγου χάρη, πολιτικούς, εμπορικούς, εκκλησιαστικούς, παιδευτικούς ή άλλους συνδυασμούς. Μιλάμε για την ενότητα των πάντων – «ἐν τό πᾶν», όπως έλεγαν οι αρχαίοι Έλληνες και η μετέπειτα χριστιανική θεολογία με το «τά πάντα ἐν πᾶσι». Ο παγανισμός των αρχαίων, στην πιο εκλεπτυσμένη κορύφωσή του, συναπαντάται με τον παγανισμό του νεότερου Έλληνα πιστού μπροστά στο θαύμα της δημιουργίας, εφόσον «απορεί και εξίσταται» για τα έργα του Θεού. Δεν θα ήταν αμάρτημα, εάν τολμούσαμε να θεωρήσουμε τον ίδιο τον Θεό ως φύσει παγανιστή, που όταν εποίησε τον κόσμο, τον μέτρησε και τον αξιολόγησε: «Καί εἶδεν ὅτι καλόν». Είναι για τούτο που η σάρκα δένεται αναπόδραστα με το πνεύμα, όχι ως αντίδικη, αλλά ως ύποδοχέας του. Πρόκειται για τη γαστέρα που βαστάζει μέσα της ολόκληρο τον ουρανό, «τόν βαστάζοντα πάντα».

Επάνω σ' αυτό επιτρέψτε μου να θυμηθώ τα λόγια του Ηράκλειτου: «Τοῦ λόγου δέ ἐόντος ξυνοῦ (=κοινού), ζώουσιν οἱ πολλοί ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν», και να φέρω στο νου ως παράδειγμα τα κάρβουνα, που μεταδίδει το ένα στο άλλο την ζωπύρωσή του. Ένα κάρβουνο μόνο του δεν φέρνει την άνοιξη του χειμερινού μας τζακιού. Το εγωπαθές κάρβουνο δεν θα ανάψει ποτέ, εφόσον ιδιωτεύει. Και ξέρουμε την αρχική σημασία της λέξης «ιδιώτης»: είναι ο «ηλίθιος» της ιστορίας (idiot είναι η αντίστοιχη αγγλική λέξη), επομένως είναι αυτός που αποξενώνεται από τον «ξυνό», καταπώς τον λέει ο Ηράκλειτος, τον «κοινό» λόγο, που συν-έχει τα πάντα και τους δίνει ζωή. Ο κοινός λόγος είναι αυτός που ενώνει, γιατί το «κοινό» είναι συμπαντικό. Ιδιωτεύοντας ο άνθρωπος χαράσσει την προσωπική του «φρόνηση», μια ατομικιστική πορεία, που αποκλίνει από την εστία της κοινότητας, μολονότι ο λόγος, που βαστάζει το Σύμπαν και θεμελιώνει τη ζωή, είναι, ή οφείλει να είναι, κοινή υπόθεση όλων.

Θα τολμήσω να πω και αυτό: Χρειάζεται να διαθέτεις μια παιδική ποιητική αφέλεια, για να μπορείς να χωρέσεις μέσα σου το α-νόητο (με άλφα στερητικό), αυτό που θεωρείται αδιανόητο, και εν τέλει απερινόητο, που δεν το αντέχει η τυπική, και βέβαια η επιστημονική, λογική. Πάρτε ως παράδειγμα ένα παιδάκι στην αμμουδιά, Το ρωτάτε τι κάνει με το κουβαδάκι του και σας απαντά: «Προσπαθώ να χωρέσω μέσα σ' αυτό τη θάλασσα». Εννοεί όλη τη θάλασσα και όλους του ωκεανούς! Για το παιδάκι θα ήταν αδιανόητο (και ανόητο) να μην χωρούσε η θάλασσα στο κουβαδάκι του. Ιδού πού βρίσκεται η ποίηση: στην επανεύρεση του θαύματος και στην μαγική

επανασύνδεση και την ενότητά μας με το Σύμπαν, που δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς το κουβαδάκι του παιδιού. Ασφαλώς εδώ τίθεται το λογικό ερώτημα πόσο επιτρέπεται να παραμείνει ο άνθρωπος στην νηπιακή-ονειρική του κατάσταση και να μην ωριμάζει. Η απάντηση εξαρτάται από το τι σημαίνει «ωρίμανση». Άλλωστε το σωκρατικό «τί ἐστίν» αποτελεί την βασική αρχή διερεύνησης των εννοιών και του συναφούς περιεχομένου τους. Τι ἐστίν «ωρίμανση» και ποια τα όριά της; Είναι δεδομένο πως η έννοια της ωρίμανσης ποικίλλει από άνθρωπο σε άνθρωπο και από λαό σε λαό.

Ας πάρουμε ένα τρανταχτό παράδειγμα πολιτικού της γειτονιάς μας, τον σημερινό πρωθυπουργό της Τουρκίας και την συνεχώς διογκούμενη απειλή και κατάρα του. Θα δούμε λοιπόν το σκληρό του πρόσωπο να συμπύκνωση με τον παραμορφωτικό καθρέφτη στον οποίο διαστρέφει το είδωλο των άλλων. Αυτός θεωρεί ως «ωρίμανση» μονάχα την υποταγή των άλλων στις δικές του παράνομες μεθοδεύσεις. Καμία σχέση με την προσωπική του εξέλιξη, ώστε να βελτιώσει την αποτρόπαιη φιγούρα του. Βρισκόμαστε ακόμη στην σκοτεινή περιοχή της ψυχικής πανούκλας και συνάμα της οίησης από μια αίσθηση παντοδυναμίας, απ' όπου εκπορεύεται και η ωμή βία.

Οι άνθρωποι ωστόσο ανεπαίσθητα διαμορφώνουν την προσωπική τους όψη, ανάλογα με τον εσωτερικό τους λόγο και την ευγένεια του χαρακτήρα τους. Φυσικά οι περισσότεροι άνθρωποι, όπως παρατηρεί ο Αλέξανδρος Σμέμαν, «ζουν, χωρίς να προσέχουν τη ζωή, χωρίς εξαγνισμό του νου, της σκέψης, της καρδιάς –στοχασμό και συγκέντρωση πάνω στην ουσία της μυστηριώδους χαράς». Ανάλογα στοχάζεται και η Σιμόν Βέλ, που λέει ότι οφείλουμε να συνδεόμαστε «με το σύνολο της δημιουργίας και να αγαπάμε κατά τρόπο οικουμενικό» – σταθερό ασφαλώς ζητούμενο για κάθε εποχή. Ο άνθρωπος είναι «αυτουργός της φιλοσοφίας» (το είπε ο Σωκράτης) και υπό αυτή την έννοια πορεύεται μέσα στον κόσμο εις αναζήτηση στέρεου νοήματος και μορφής, καθ' υπέρβαση της ροής και της συνεχούς εναλλαγής. Το «σχήμα» είναι ο αντίλογος της «α-σχημίας», και αυτός ο χιασμός των αντιθέσεων αποτελεί μικρογράφηση της κοσμικής ισορροπίας, που οι αρχαίοι την έλεγαν «παλίντονον ἄρμονίαν». Κάτι ξέρει και ο Θεός από αυτά, ως εκατομμυριούχος ψυχών και θεμελιωτής του Προσώπου (παρεφθαρμένα λέγεται και Facebook), με δισεκατομμύρια followers που του κάνουν like! Το σχήμα, το πρόσωπο, η μορφή, που κρυσταλλώνουν το κάλλος, επιφέρονται μέσω της τέχνης και συναντούν τη χαρά

της ζωής, όπως ακριβώς το συνέλαβαν οι πρώτοι Έλληνες διδάξαντες. Η γλώσσα τους ήταν ανάλαφρη, ωσάν να μετεωριζόταν στο φως, όπως οι περίπτεροι ναοί τους. Η μουσική της δομή απελευθέρωνε προς τα άνω την καθομοίωσή της με την αιώνια τάξη. «Οὐδαμοῦ κινουῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν τρόπων τῶν μεγίστων», υπογράμμισε ο Πλάτων. Αν ταράξεις μια νότα ανατρέπονται οι θείοι και παγκόσμιοι νόμοι – πράξη εξόχως πολιτική. Δεν παίζει κανείς με τον ρυθμό που διέπει το Σύμπαν.

Χρειάζεται αγώνας και άσκηση για να φτάσουμε στη συνείδηση του λόγου, μη παραβλέποντας ότι «η γνώση δεκαπλασιάζει τη θλίψη», καταπώς το είπε Αντρέι Ταρκόφσκι. Θα εννοούσε το φως που στεφανώνει τον αρχοντικό πόνο θλιμμένης κεφαλής, ανταύγεια ιερότητας εσωτερικού μαρτυρίου, συνυφασμένου με την ουσία της τραγικότητας. Αντικείμενό της πάντα είναι ο άνθρωπος στην οντολογική του αξία, ως ακέραη μορφή κάθε μέτρου, κάθε ενέργειας και κάθε συμπεριφοράς σ' αυτόν τον πλανήτη.

«Όλοι επιμένουν πως δεν έχουμε σήμερα αρκετή πίστη στον άνθρωπο, για να μπορέσουμε να τον δούμε ως τραγικό πρόσωπο» (Clifford Leech). Η ολιγοπιστία μας αυτή οφείλεται στην έξωση από το Βασίλειο της Αυτής Υψηλότητας της Άκρας Ευγένειας και της Αυτής Εξοχότητας της Αγάπης. Δεν παίζω με τις λέξεις, προσπαθώ απλώς να επαναφέρω στη μνήμη μας τον «λόγο» που έχει εκπέσει, αφού οι λέξεις έγιναν κτήμα συστημάτων που αλλοίωσαν τις έννοιες. Γιατί αρχικά η λέξη «πρίγκηψ» (λατινικά *princeps*) σήμαινε τον πρώτο (προφανώς σε αρετή, ανδρεία και ανθρώπινη ποιότητα), και η λέξη «αριστοκράτης» σήμαινε τον άριστο στην διαχείριση της εξουσίας. Η «υψηλότης» και η «εξοχότης» είχαν ουσία και αντίκρισμα πνευματικό: το υψηλόν, το εξέχον. Σε έναν κόσμο μεταπρατικό, οι ίδιες λέξεις χάνουν την εξέχουσα σημασία τους, αποφλοιώνονται και μειώνονται ως προς το ειδικό βάρος τους. Πάρτε ως παράδειγμα τη λέξη «τιμή», που η τραπεζική της αξία δεν οφείλει να είναι συμβατή και με την τιμή του ανθρώπου. Ανέφερα τώρα δα τη λέξη «αξία». Η λογιστική της αξία δεν συνορεύει αναγκαστικά με την αξία, την κατατεθειμένη στην τράπεζα κάθε υπεύθυνου χαρακτήρα. Πάρτε τη λέξη «οικονομία» (εννοώντας θέματα λογιστηρίου και οικονομικής συναλλαγής) και παρακαλώ συγκρίνετέ την με την οικονομία του λόγου, την οικονομία της έκφρασης, και βέβαια τη θεία οικονομία. Πάρτε τις λέξεις «τόκος», «εντολή», «ανάληψη»,

«όψεως», «πίστεως» και αντιστοιχίστε τες με το βαρύ θεολογικό τους περιεχόμενο. Δεν λέω πως θα θέσετε ως όρο να μην ξαναπάτε σε τράπεζα, εκτός κι αν αυτή ανακαλέσει, αλλά λέω πως αξίζει να στοχαστείτε και για την κατάθεση και τον ανατοκισμό της ψυχής στην τράπεζα του πνεύματος. Ωχ, σκοντάφτουμε κι εδώ, γιατί υπάρχει και η Banco di Santo Spirito της Αγίας Έδρας του Βατικανού! Προς άρση κάθε παρεξήγησης, δεν λέω πως τα χρήματα που κατατίθενται στην τράπεζα του Αγίου Πνεύματος δεν κερδίζονται με τίμιο μόχθο. Αλλά να, το σκάνδαλο είναι το εξής: το χρήμα να ορίζει πλέον τον άνθρωπο, και όχι το αντίθετο. Ωστόσο το αρχαίο ρητό με την γνωστή επιταγή του, «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος», σήμαινε βέβαια ότι τα πράγματα (τα «χρήματα») αποκτούν την αξία τους κατά το μέτρον χρήσεώς τους από τον άνθρωπο. Ουσιαστικά το ρητό επεδίωκε να υπογραμμίσει την ηθική και πνευματική αξία στον χειρισμό των πραγμάτων. Για να το πω καλύτερα, ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε το καθετί, και η στάση που παίρνουμε στη ζωή, μετρά την ανθρώπινη αξία μας.

Επομένως η ωρίμανση, για την οποία μιλούσαμε, θα πρέπει να σχετίζεται με την συνειδητή επιστροφή στην παιδική μας αγνότητα – την ανακύκληση της αθωότητας. Να έχει ως σημείο αναφοράς την πρώτη παιδική τρυφερότητα και την αγνότητα μιας άγνοιας, απόλυτα κατορθωμένης. Η άγνοια και η αγνεία μαρτυρούν επιλογή ωριμότητας, είναι ζητήματα πτωχείας και μακαριότητος. Χρειάζεται προσοχή, ώστε να μην εκλαμβάνονται ως αποκλειστικά εξαρτήματα τυπολατρίας, παρά ως οντολογικές, τραγικές απολήξεις βαθύτερης πίστης στον άνθρωπο· πίστη στο μυστήριο που συνιστά, ως έλλογο όν, αυτός ο ίδιος· πίστη στις εγγενείς του δυνατότητες να συναπαντάται με τον «άλλο χρόνο» και να διασταυρώνει στη σχιστή οδό, τον ιστορικό του χρόνο με τον μεθιστορικό.

Απάνω σ' αυτό, ο λόγος έχει πολλά να προσφέρει. Οι λέξεις, με τα εσωτερικά τους διαστήματα και τις αστρικές συνηγήσεις τους, μπορούν να αποκαλύψουν κάτι από τη δομή και την ουσία του κόσμου. Μην λησμονάμε ότι μία από τις εννέα Μούσες ήταν και η Ουρανία, η Μούσα τις Αστρονομίας. Οι αρχαίοι Έλληνες ήταν ο λαός που είχε στραμμένα τα μάτια του στον ουρανό – εννοώ σε καθολική κλίμακα πολιτών, όχι σε περιορισμένη ομάδα εξειδικευμένων επιστημόνων ή μάγων σοφών. Ο συμβολισμός των Μουσών κυριαρχούσε στην ψυχή των Ελλήνων και κάλυπτε πολυσυλλεκτικά το κέντρο και την περιφέρεια της ανθρώπινης ευαισθησίας. Θα πρέπει μάλλον να

ενοήσουμε βαθύτερα τον συμβολισμό της Ουρανίας και την αιτία που αυτή, η Μούσα της Αστρονομίας, ήταν συμβεβλημένη, ως αδελφή, με τις υπόλοιπες Μούσες, που εξέφραζαν τον λόγο, την μουσική και τον χορό στις ποικίλες εκφάνσεις τους. Η Αστρονομία, που έχει να κάνει με τον κόσμο του ουρανού, καλύπτει ολόκληρο το φάσμα της ποιητικής σύνθεσης του Κόσμου και της ανάδυσής του από το Χάος. Δεν συναρμόζει δηλαδή τη σχέση της μονάχα με την τανυσίπτερη Νύχτα και το Έρεβος, αλλά και με τον όρθιο άνθρωπο, που εναρθρώνει τον λόγο του αριστοτελικά, θεωρώντας «τόν ὄλον οὐρανόν ἄρμονίαν εἶναι καί ἀριθμόν».

Η κατάκτηση του διασπασμένου χρόνου εξαρτάται πλέον από την υπέρβαση του εαυτού μας – τον «χορό του πνεύματος ανάμεσα στις λέξεις», καταπώς το λέει ο Έζρα Πάουντ, ή «τις τροχιές των ήχων» και «το σμίλημα της σιωπής», για να συνδέσουμε και δύο ετερόδοξες φράσεις του Γιώργου Σεφέρη. Είναι καθαρά ζήτημα μουσικής αίσθησης των πραγμάτων, που ακροάζεται αυτό που θεάται – στήνει αυτή για να ακούσει τη μουσική των ουρανίων σφαιρών, εφόσον το Σύμπαν ολόκληρο είναι μία ταλάντωση, παλλόμενος ρυθμός. Αλλά και ο ίδιος ο εγκέφαλός μας «είναι μια ορχήστρα», έτσι τον ορίζει ο Οκτάβιο Παζ. Και μάλιστα προσθέτει πως ο εγκέφαλος λειτουργεί χωρίς διευθυντή ορχήστρας! Σωστά, ωστόσο τον Κόσμο τον δημιούργησε κάποιος που ήξερε να μιλά, αυτό είναι βέβαιο. Ίσως και να τραγούδησε τον Κόσμο... Εδώ χρειάζεται αυτή ποιητικό και επίκληση της Μούσας Ουρανίας. Ολόκληρος ο Κόσμος είναι ένα έργο ασύλληπτα πολυφωνικό. Κάποια μνημεία καλλιτεχνικά εδώ κάτω στη Γη, όπως για παράδειγμα ο Παρθενώνας, επιχειρούν να συλλάβουν τις συντεταγμένες του και να συνταιριάσουν το τραγούδι τους με το δικό του.

Συγκρίνετε τώρα την ανώμαλη προσγείωση στην πτωχή και κοινότοπη καθημερινή ομιλία και προπάντων στην εκφορά του τετριμμένου πολιτικού λόγου. Όταν η γλώσσα καταντίνει αναλώσιμο αγαθό μεταλλαγμένης και αμφίβολης ποιότητας, χάνει ασφαλώς το χρώμα και τον κραδασμό της, αν μη και την αλήθεια της. Αλλά για την σύλληψη του ειδικού βάρους και της ουσίας κάθε λέξης, το πρώτο που χρειάζεται είναι η πνευματική αρτιμέλεια, με γεύση αφελούς, όπως θα την ήθελε ο Σίλλερ, ιδιοφυίας. Παράδοξο πόσο επιμένει σ' αυτό! Ακούστε τα λόγια του: «Κάθε αληθινή ιδιοφυία πρέπει να είναι αφελής, αλλιώς δεν είναι ιδιοφυία». Άμποτε οι τετραπέρατοι, που ανταγωνίζονται για τη σωτηρία του τόπου, να είχαν επιτέλους την

«αφέλεια» να εμπιστευτούν εκείνους που κοσμούν την ζωή με την αγαθότητα της σοφίας τους. Ίσως μάλιστα να αντιληφθούν και τη λογική των γλωσσολόγων, που θεωρούν τη γλώσσα σημαντικότερη κι από την ίδια την εθνική επικράτεια.

Επιγραμματικά το είπε κάποτε ο Ελευθέριος Βενιζέλος: «Το να είσαι Έλληνας δεν είναι ζήτημα καταγωγής, είναι θέμα αγωγής». Αυτό εννοούσε και ο Καβάφης, όταν επέμενε να θεωρείται περισσότερο από Έλληνα, «ελληνικός». Ας μην ανησυχούν λοιπόν όσοι θεωρούν ότι η περηφάνια για τη γλώσσα και η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας αντιστρατεύεται το ιδεώδες της παγκόσμιας συναδέλφωσης. Δεν μπορεί κανείς να ξεριζώσει το πρόσημο ύπαρξης ενός λαού σε συγκεκριμένο χώρο. Ούτε να επιχειρήσει γενοκτονία του πολιτισμού του και αφασία της ιστορικής του συνέχειας. Το ζήτημα είναι ως ποιο βαθμό επιτρέπεται να πραγματευτούμε την αλήθεια που αναθερμαίνει την μνήμη και αναμυθεύει την ψυχή με λέξεις. Η λέξη έχει πάντα ιδιαίτερη σημασία, και είναι η μόνη μας περιουσία, το σωσίβιο που θα κρατήσει το νησί στην επιφάνεια της ιστορικής του επαλήθευσης μπροστά στον τερατώδη εισβολέα.

Πολλοί θα εισηγηθούν συμβιβασμό, αφού η αδυναμία μας είναι δεδομένη και τι δουλειά έχει ο ποιητής να ανασκαλεύει τη μνήμη και να καθιστά περιπλοκότερες τις καταστάσεις! Εδώ υπάρχει μία παρεξήγηση. Γιατί ο ποιητής δεν έχει μέτρο κομματικό ή, να το πούμε ευγενέστερα, πολιτικό, ούτε καν εθνικό με τη στενή σημασία της εμμονής σε ιδεοληπτικό βασανισμό. Δουλειά του ποιητή είναι να εξίσταται, να στέκει έξω από τις καταστάσεις, όλος απορία και θαυμασμό για τον Κόσμο, και να μην «συσχηματίζεται» με τον παρόντα αιώνα. Χρέος και εργασία του, να κατευθύνει τις λέξεις προς την συναίσθηση της αξίας τους, να τους δίνει πνοή, να τις ελευθερώνει, καθιστώντας συνάμα κι αυτές «ελευθερώτριες», ώστε να μπορούν να μιλούν σώμα με σώμα (με υλική υπόσταση και πνευματική αυθεντικότητα), με τον δικό τους πάντα τρόπο, για ό,τι πιο πολύ αγαπούν και κλείνουν μέσα στην ψυχή. Με αυτόν τον τρόπο η λέξη αποκτά την αξία της, πασχίζοντας να εκφέρει τον Λόγο, και να του τραγουδά περιπαθώς «δος μοι λόγον, Λόγε», που σημαίνει «κάνε με, Λόγε, μέρος της ουσίας σου». Ποία η ουσία του Λόγου, είναι μέγα μυστήριο. Η ποίηση καταγράφει επάνω στο χαλί των λέξεων τον ήχο των άορατων βημάτων του. Τόσο λοιπόν ευαίσθητη και τόσο τρυφερή!

Μιλάμε για ευπάθεια, για το γενετικό αποτέλεσμα κυττάρων ευγενείας υψηλής ποιότητας. Αυτή παρέχει την ισχύ και το σθένος να εφαρμόζουμε στην πράξη τις λέξεις «ανάσταση» και «επ-ανάσταση»: μια δυνατότητα δηλαδή της ψυχής να ανθίσταται και να ίσταται στο διηνεκές, παραμένοντας όρθια πάνω απ' τον τάφο της. Και τούτο παρά πάσαν λογική, εφόσον απορρέει από αλλού και δεν αλυσοδένεται στην τρέχουσα πραγματικότητα. «Όποιος δεν θέλει να είναι φερέφωνο του ισχυρού, δεν πρέπει και να αποδέχεται την εικόνα που προβάλλει και επιβάλλει ο ισχυρός για τον εαυτό του». Το είπε ο Παναγιώτης Κονδύλης. Άλλοι φυσικά θα πουν πως υπάρχουν και οι αντικειμενικές πραγματικότητες, και τούτο δεν το αμφισβητεί κανείς. Η κλιματική αλλαγή, λόγου χάρη, είναι μια εφιαλτική πραγματικότητα, που καθιστά την φωνή της δεκαεξάχρονης Γκρέτα Τούνμπεργκ συνείδηση της ανθρωπότητας. Το κουδούνι χτυπά, η φύσις επιτάσσει να μην εξαργυρώνουμε με ψοφοδεί λογική την συναλλαγματική όλων εκείνων που αντιλαμβάνονται τον κόσμο εμπορικά μονάχα και λογιστικά. «Οὔτοι ἐν ἄρμασι καὶ οὔτοι ἐν ἵπποις», λέει ο ψαλμός, αλλά εμείς αντιπροτάσσουμε την αθωότητα μιας παιδούλας, που έχει το πρόσωπο καθαρό και με αυτό πανικοβάλλει τις κακοτεχνίες του διαβόλου.

Άπειρες τέτοιες κακοτεχνίες κρύβονται κάτω από τον μανδύα εμπορικών πράξεων. Θα αναφέρω μόνο μία που θυμίζει κρεματόρια, Άουσβιτς και Μπίρκεναου. Η είδηση είναι από αθηναϊκή εφημερίδα, με ημερομηνία 15.9.2013. Διαβάζω: «Τον Δεκέμβρη του 1924 είχε διαρρεύσει το γεγονός ότι η εθνικιστική κυβέρνηση του Μουσταφά Κεμάλ πούλησε 400 τόνους ανθρώπινα οστά (που αντιστοιχούν σε 50.000 ανθρώπους περίπου) σε Γάλλους επιχειρηματίες για βιομηχανική χρήση (πιθανότατα για την μετατροπή σε ζωοτροφές ή λίπασμα)». Και τώρα σας ερωτώ: Αξίζει μια τέτοια είδηση να πεταχτεί στα σκουπίδια; Οι ειδήσεις δεν είναι οστά που γίνονται λίπασμα. Οι ειδήσεις είναι λόγος, και ο λόγος είναι πράγμα ζωντανό που αναγκάζει τη μνήμη να μην μπορεί να κοιμηθεί τα βράδια. Αλλά κι εσείς δικαιούστε να ρωτήσετε: «Ποιος σας όρισε, κύριε, να λεξικογραφείτε τη μνήμη; Γιατί δεν την αφήνετε να κοιμηθεί;» Απάντηση: Διότι ο κεκοιμημένος είναι πια νεκρός. Ο άνθρωπος πρέπει ν' αγρυπνά και να γρηγορεί μπροστά στο μαρτύριο, όχι μόνο του δικού του αλλά και κάθε λαού.

Η μνήμη είναι το θηκάρι του πνεύματος και η μόνη φυσική πατρίδα του ανθρώπου· χωρίς αυτήν αυτός δεν εννοείται. Επιμένοντας στη μνήμη, τον άνθρωπο υπερασπιζόμαστε και τη δικιά του ουσία. Μαζί του χορηγός και η Ποίηση, οπού δεν

έχει σπουδαιότερο προορισμό από την ανίχνευση και προβολή των ευγενέστερων στοιχείων της ανθρώπινης ύπαρξης. Γιατί ο ποιητής οφείλει εξ ορισμού να είναι ο νυχτοφύλακας της Αλήθειας. Να διασώζει ό,τι είναι «α-ληθές», που δεν αφαιρεί δηλαδή από τα πράγματα τη λήθη. Το «α-ληθινό» σημαίνει ακριβώς την μη απουσία της λήθης, και αυτή η εξίσωση εκβάλλει κατευθείαν στη «Μνήμη». Όποιος αληθεύει, αρραβωνίζεται και τη μνήμη. Τούτο διεγείρει την ευθύνη του και το αντίστοιχο δέος για την υποδοχή της τραγικότητας, καθώς θα πορεύεται κεκαθαρμένος προς την έξοδο. «Φοβερόν» λοιπόν «τό έμπεσεῖν εἰς χείρας Θεοῦ τοῦ ζῶντος». Κρημνοβασία και συναίσθηση του αβυσσαλέου, που αναγκάζει δυνητικά τον καθένα να επαναπροσδιορίσει τον κόσμο· να «επισκεφθεί» τον προσωπικό του λόγο, να εμπλουτίσει τις λέξεις με το δικό του πλουτώνιο, να τους χαρίσει νέα γόμωση και να κυπροσυλλαβίσει εξ αρχής τον έρωτά του για τον τόπο του. Πράγματα όντως φοβερά και τραγικά και απαρηγόρητα. Διότι εξαρτούν την υπόστασή τους από τον νόστο της ψυχής· από το άγγιγμα και ταυτόχρονα τη νοσταλγία κατεχομένων πόλεων και χωριών με σφραγίδα καρτερικών ελληνικών ονομάτων. Και όλα αυτά συνυφαίνονται με στοιχεία φανερά μα και κρύφια, που συνθέτουν την αισθητική της τραγωδίας.

Όσα ειπώθηκαν εδώ απόψε, έχουν αφετηρία καθαρά ποιητική, αναζητώντας το νόημα τόσο των λέξεων όσο και της ζωής. Ήθελα με άλλα λόγια να καταστήσω τον λόγο συνένοχο της αθωότητας. Να μιλήσω αλληγορικά για το δίκαιο και τη διαρπαγή. Η πολιτεία μας είναι στα δόντια του αχόρταστου κατακτητή, κι εμείς ακόμα συζητούμε για το φύλον των αγγέλων! Έχουμε τυφλωθεί κι έχουμε πολύ σμικρύνει το ελεύθερο φρόνημα. Υπάρχει εξήγηση και γι' αυτό. Θυμηθείτε τον Όμηρο, τι λέει στην Οδύσσεια: «ἤμισυ γάρ ἀρετῆς ἀφείλετο δούλιον ἦμαρ» (χάσαμε τη μισή αρετή και την ανδρεία μας λόγω δουλείας). Η εξωτερική σκλαβιά μολύνει και την αρετή και κι ελαττώνει κατά το ἤμισυ το σθένος του ανθρώπου.

Οι Τουρκοκύπριοι από την άλλη, με τους οποίους θα μοιραστούμε το νησί και τα περιουσιακά του στοιχεία, υφίστανται, θέλοντας και μη, ουσιαστική ομηρία και παρεμβατική διάβρωση από την πλευρά του μεγάλου Πατισάχ. Αλίμονο, η Κύπρος και το πλήρωμά της –από την ελληνική αρμάδα ξεκομμένη, ριγμένη γωνιακά μες στην Μεσόγειο, σέρνεται δέσμια στο ολέθριο, θα λέγαμε, παιχνίδι του «Άρχοντα των δαχτυλιδιών».

Μην είναι λοιπόν η σειρά της Μνημοσύνης να εξεγερθεί και να ζητήσει τα παράγραφα δικαιώματα της ουτοπίας; Μην είναι η ουτοπία η άλλη πλευρά στο νόμισμα του ρεαλισμού; Μήπως εν τέλει και αυτός ο ρεαλισμός αποτελεί μια ουτοπία; Τι εμποδίζει άραγε τον ποιητή να συδαιλίζει τη μνήμη και να αναταράζει τον ατομικό πόνο, που εξελίσσεται σε φυλετικό, και από φυλετικό σε πόνο πανανθρώπινο – τον πόνο της ανθρώπινης φυλής; Η ατομική και η κοινοτική μοίρα του νησιού είναι άρρηκτα δεμένη με την προσωπική και ταυτόχρονα καθολική αίσθηση του Υπάρχειν. Έχουμε τώρα την ευκαιρία να ανασυνταχθούμε και να «τολμήσουμε», να γίνουμε σοφότεροι. Να αντλήσουμε από το πάθος μάθος και να διαχειριστούμε την δοκιμασία μας ως χάρη. Ναι, μας δόθηκε η χάρη να κατανοούμε και να υπερβαίνουμε τη συναισθηματική υπερχείλιση – να πορευόμαστε μετά λόγου και να «διορθώνουμε» το συναίσθημα.

Ο πόνος για τα πράγματα του κόσμου και η κατανόηση της ανθρώπινης μοίρας εισάγουν στο προσκήνιο την «αναγνώριση» του όντος, που συμβαδίζει με την πανανθρώπινη αίσθηση της τραγωδίας, όπως την συνέλαβαν οι Έλληνες. Αυτά προσδιορίζουν και τα θεμελιώδη στοιχεία τού τι εστί «ελληνικό». Η έννοια του «ελληνικού» έχει πολυεθνικό χαρακτήρα, αφού αποτελεί θεμελιακή ευρωπαϊκή αξία που καταλάμπει στον ουρανό. Η οικουμενικότητά του καταργεί πέρα για πέρα την ιδιοποίησή του. Παράλληλα προδιαγράφει και για τους εγκατοίκους της Κύπρου συγκεκριμένους όρους εντολής: Να δίνεις νόημα και ταυτότητα στην ύπαρξή σου, δεμένος με τη γη σου, κυρίαρχος των θλίψεών της και του μαρτυρίου της. Να επιποθείς την πατρίδα και να την στήνεις εμπρός σου ως όραμα και θάμβος, να συντάσσεσαι με «πραγματικότητες και τετελεσμένα» μονάχα της ψυχής. Να στοχάζεσαι πάνω στα πράγματα, και με καρδιά και με πνεύμα να μελετάς τον λαμπρό χαρακτήρα της κατεχόμενης γης – να επισκοπείς. Να στέκεσαι απάνω της και, ωσάν τον Φειδία, να γίνεσαι ο πάντων επίσκοπος. Ύστερα να κατέρχεσαι, ωσάν αρχαιολόγος της μνήμης. Έρευνα εις βάθος, συνολική θεώρηση και περίσκεψη, τα τρία αυτά, συνεπικουρούμενα από τη συν-πάθεια και τον αρθρωμένο λόγο, που δεν είναι άλλο από μία «αρχή σοφίας», μία, κατά τον Αντισθένη, «ονομάτων επίσκεψις».

Αλίμονο, έχουμε γκρεμίσει την γέφυρα επικοινωνίας με την γλώσσα μας. Η διαχρονική της συνέχεια είναι κάτι που πια δεν μας αγγίζει. Ο πλούτος των λέξεων, που ενεργοποιεί τους μυώνες του μυαλού και καθιστά, σύμφωνα με τους ειδικούς,

τον άνθρωπο εξυπνότερο, υφίσταται κατ' οίκον περιορισμό. Στα γήπεδα βρυάζουν τα σφυρίγματα, και οι κραυγές τυλίγονται από σύννεφα καπνού. Δεν κατακρίνω, απλώς διαπιστώνω, επιζητώντας λύτρωση και παρηγοριά, εκεί που η αλήθεια του οράματος ανατέλλει ως ζωή και ζωγραφεί «μετ' έρωτος» γενετικά στοιχεία του έθνους. Πόσο πολύ θα πρέπει κανείς να πονέσει, για να ιδεί την Ομορφιά και να φέρει στο νου του την αρχέτυπη εικόνα ξεριζωμένης γυναίκας, σάμπως ζωγραφισμένης από του Διαμαντή το χέρι; Μια εικόνα, που συμβολίζει τον αδάμαντα και όλη την ψυχική ευγένεια της κατεχόμενης γης. Η ακρίβεια και η χάρη των κινήσεων της στιβαρής κυπριώτισσας συσχηματίζονταν, σε καιρούς ειρηνικούς, με τον κανόνα, και θα έλεγε ανήκαν στον παγκόσμιο ρυθμό. Σε τέτοια φυσική εικόνα ενός αδιατάρακτου κόσμου, πριν την εισβολή, το καθετί εξέφερε τον λόγο του, όλα συναρμοσμένα στον τροχό του χρόνου, που μακάριζε –καλοτύχιζε– την ίδια την αιωνιότητα. Γιατί τα εδώ και τα εκεί συνυφαίνονταν με τους νόμους του Σύμπαντος. Και κάθε κραδασμός, κάθε χορδή, ήταν και μία «επίσκεψις» πραγμάτων. Και κάθε πράγμα ήταν θαρρείς σαν λέξη γλυπτική, με όγκο, γεύση και άρωμα – ενσαρκωμένος λόγος που εξέφραζε την αύρα και την ενέργεια του τόπου, δεσμεύοντας τις ευθύνες μας για το παρόν και το μέλλον του.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

-----

*Εκφωνήθηκε στον Πανεπιστήμιο Κύπρου, στις 30.1.2020, στην Γιορτή των Γραμμάτων.